

ΓΙΑΝΝΑ ΜΑΛΙΓΚΟΥΔΗ

ΟΙ ΓΝΩΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΟΝ ΑΡΧΑΙΟΕΛΛΗΝΙΚΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟ
ΣΤΗ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΗ ΡΩΣΙΑ¹

Τρεις είναι οι ουσιώδεις παράμετροι, που προσδιορίζουν το ιστορικό φαινόμενο «Ρωσία» στην πλήρη διαχρονική του διάσταση και οι οποίες αντανakλούν εκείνη τη διεργασία αφομοίωσης των ξένων στοιχείων στη ρωσική πραγματικότητα. Δηλαδή, πρώτον, του χριστιανικού δόγματος, δεύτερον, της ελληνορωμαϊκής αρχαιότητας και, τρίτον, του δυτικοευρωπαϊκού στοχασμού κατά τη νεότερη περίοδο². Εδώ θα προσπαθήσουμε να σκιαγραφήσουμε τις δύο πρώτες παραμέτρους, τις οποίες, άλλωστε, συνδέει και μια εσωτερική αλληλουχία.

Τα ανατολικά σλαβικά φύλα καταλάμβαναν, όπως είναι γνωστό, κατά το Μεσαίωνα μια γεωγραφική περιοχή, η οποία παρέμεινε μακριά από κάθε επίδραση του αρχαίου ελληνορωμαϊκού πολιτισμού. Τους Σλάβους αυτούς χώριζαν από τον αρχαίο κόσμο η αχανής στέπα στα βόρεια της Μαύρης θάλασσας και οι νομαδικοί λαοί που την κατοικούσαν³. Έτσι, ούτε ο υλικός πολιτισμός και η τεχνολογία της αρχαιότητας, αλλά ούτε η πνευματική της ακτινοβολία άγγιξαν τον κόσμο αυτόν, ο οποίος, μέχρι τον εκχριστιανισμό του στα τέλη του δέκατου αιώνα, παρέμεινε στο επίπεδο του δικού του, προφορικού πολιτισμού, διατηρώντας ανέραια τα παγανιστικά του χαρακτηριστικά, το δικό του εθμικό δίκαιο και τη δική του πολιτειακή οργάνωση⁴.

1. Η εργασία αυτή αποτελεί τη γραπτή μορφή της ανακοίνωσης στο Διεθνές συμπόσιο «Μεσαιωνική Ρωσία και Βυζάντιο», που έγινε το Νοέμβριο του 1995 στη Θεσσαλονίκη.

2. W. Philipp, «Grundfragen der Geschichte Russlands bis 1917», *Forschungen zur osteuropäischen Geschichte* 33 (1983) 1-8. Βλ. επίσης του ιδίου, «Entwurf einer religionsbezogenen Epochengliederung der russischen Geschichte», *αυτόθι*, 9-18.

3. Αναλυτικότερα C. Goehrke, *Die Frühzeit des Ostslaventums*, Darmstadt 1992.

4. Για την παγανιστική θρησκεία των ανατολικών Σλάβων βλ. V. J. Mansikka, *Die Religion der Ostslaven*, Helsinki 1921. Βλ. επίσης το συλλογικό έργο *Formirovanie rannefeodalnych slavjanskich narodnostej*, Μόσχα 1981, 10-31.

Μετά την επίσημη αποδοχή του χριστιανικού δόγματος από την Κωνσταντινούπολη στα τέλη του 10^{ου} αιώνα, μεταφνευθήκη στη Ρωσία μαζί με τη νέα θρησκεία και ο πολιτισμός του Βυζαντίου⁵. Μέσον για τη διάδοση της νέας θρησκείας απετέλεσε και εδώ μια γλώσσα που ήταν καταληπτή από το γηγενή πληθυσμό, διότι το Βυζάντιο, εφαρμόζοντας τη βασική αρχή της εξωτερικής του εκκλησιαστικής πολιτικής, προώθησε το ιεραποστολικό έργο με βιβλία μεταφρασμένα στα σλαβικά. Ένα έργο, το οποίο — 125 περίπου έτη μετά την πρώτη ιεραποστολή στην Κεντρική Ευρώπη— οπωσδήποτε διευκόλυνη η ύπαρξη μιας μεταφρασμένης ήδη σλαβικής γραμματείας. Διότι από τότε, που οι δύο Θεσσαλονικείς αδελφοί, Κύριλλος και Μεθόδιος, είχαν εφεύρει, κατά την έκτη δεκαετία του 9^{ου} αιώνα, το σλαβικό αλφάβητο και είχαν μεταπλάσει ένα νοτιοσλαβικό προφορικό ιδίωμα σε μια λογοτεχνική γλώσσα, τη λεγόμενη παλαιοσλαβική εκκλησιαστική⁶, είχαν ήδη μεταφραστεί από τα ελληνικά στη γλώσσα αυτήν πολλά βυζαντινά κείμενα. Η γραμματεία αυτή —η οποία περιελάμβανε και κάποια πρωτότυπα έργα, γραμμένα στην παλαιοσλαβική εκκλησιαστική γλώσσα— μεταφνευθήκη απρόσκοπτα στη μεσαιωνική Ρωσία, μια και η παλαιοσλαβική ήταν τότε μια γλώσσα κατανοητή σε όλους τους Σλάβους⁷.

Η μεταλαμπάδευση της παλαιοσλαβικής γραμματείας (που είναι ταυτόχρονα, μετά τη μεσαιωνική ελληνική γραμματεία, και η πρώτη στον ευρωπαϊκό χώρο, η οποία είναι γραμμένη σε γλώσσα που δεν απέχει πολύ από το ζωντανό προφορικό λόγο της εποχής της) και η περαιτέρω άνθησή της στη με-

5. Με την ευκαιρία του εορτασμού των χιλίων χρόνων από τον εκχριστιανισμό των Ρώσων (988) εκδόθηκε μια σειρά από πανηγυρικούς τόμους, όπου εξετάζονται όλες οι παράμετροι του γεγονότος αυτού και παρουσιάζονται τα νεότερα πορίσματα της σχετικής επιστημονικής έρευνας. Ενδεικτικά αναφέρουμε: Α. Ε. Tachiaos (επιμ.), *The Legacy of Saints Cyril and Methods to Kiev and Moscow*, Thessaloniki 1992. Ο. Pritsak, I. Ševčenko (επιμ.), *Proceedings of the International Congress Commemorating the Millenium of Christianity in Rus-Ukraine*, *Harvard Ukrainian Studies* 12-13 (1988/89). Κ. Ch. Felmy κ.ά. (επιμ.), *Tausend Jahre Christentum in Russland*, Göttingen 1988. G. Birkfellner (επιμ.), *Millennium Russiae Christianae. Tausend Jahre christliches Russland 988-1988*, Cologne 1993. G. P. Hamman (επιμ.), *1988-1988: Un millénaire de la christianisation de la Russie ancienne*, Paris 1989.

6. Από την τεράστια βιβλιογραφία για τη ζωή και το έργο των δύο αυτών αδελφών αναφέρουμε: W. Grivec, *Konstantin und Method*, Wiesbaden 1960. Ch. Hannick, *Die byzantinischen Missionen*, München 1978. *Cyrrillo-Methodiana*, Köln-Graz 1964. Α. Ρ. Vlasto, *The Entry of Slavs into Christendom*, Cambridge 1970. Γ. Μαλιγκούδη, *Η παρουσία του μεσαιωνικού ελληνισμού στην Κεντρική Ευρώπη*, Θεσσαλονίκη 1997. Α. Α. Ταχιάος, *Κύριλλος και Μεθόδιος οι εκ Θεσσαλονίκης*, Θεσσαλονίκη 1989.

7. Ο κατάλογος των έργων, που μεταφράστηκαν αναφέρεται από τους: I. Dujčev, *Medioevo bizantino-slavo II*, Rom 1966, 3-29. F. P. Mareš, «Die Anfänge des slavischen Schrifttums und die byzantinisch-griechische Literatur», *Cyrrillomethodianum* 3 (1975) 1-12.

σαιωνική Ρωσία είχε, ωστόσο, και μια δεύτερη συνέπεια, η οποία παρέμεινε μακροπρόθεσμα καθοριστική για την πνευματική εξέλιξη στο γεωγραφικό αυτό χώρο. Η επαφή των φορέων της γραμματείας αυτής με την κλασική γραμματεία στο σύνολό της παρέμεινε έμμεση και αποσπασματική. Οι λόγιοι, δηλαδή, στη μεσαιωνική Ρωσία, επειδή ακριβώς είχαν στη διάθεσή τους μια επιλεγμένη σειρά μεταφρασμένων κειμένων, δεν γνώριζαν — στο βαθμό που τα βυζαντινά αυτά κείμενα παρέδιδαν ένα μέρος από την κληρονομιά της κλασικής γραμματείας — παρά σπαράγματα από την κλασική παράδοση, ενώ, ταυτόχρονα, δεν βρέθηκαν ποτέ στην ανάγκη να μάθουν την αρχαία ελληνική⁸.

Προκύπτει, συνεπώς, το ερώτημα: σε ποιο βαθμό παραδίδουν στοιχεία από την κλασική γραμματεία τα βυζαντινά εκείνα κείμενα που μεταφράστηκαν στα σλαβικά και ποια ήταν τα κριτήρια επιλογής των προς μετάφραση έργων;

Επιχειρώντας μια σύντομη αναδρομή, διαπιστώνουμε ότι η αρχική επιλογή έργων για μετάφραση έγινε από τους ίδιους τους Θεσσαλονικείς αδελφούς Κύριλλο και Μεθόδιο, οι οποίοι είχαν ως κύριο γνώμονά τους την εκπλήρωση του ιεραποστολικού τους έργου στους Σλάβους της Κεντρικής Ευρώπης. Το μεταφραστικό τους έργο είναι ευρύτατα γνωστό και για το λόγο αυτόν δεν θα αναφερθούμε εδώ σε αυτό⁹.

Η επόμενη χρονικά επιλογή των προς μετάφραση ελληνικών έργων πραγματοποιήθηκε στη Βουλγαρία του τσάρου Συμεών (893-927), καταφύγιο των περισσότερων από τους μαθητές του Κυρίλλου και Μεθοδίου, όπου αναπτύχθηκε μια έντονη μεταφραστική και συγγραφική δραστηριότητα. Δραστηριότητα, η οποία φέρει εμφανή τα χαρακτηριστικά του ζήλου του νεοφώτιστου, ο οποίος εξοβελίζει συστηματικά όλα τα φαινομενικά ειδωλολατρικά στοιχεία από τα κείμενα ενώ, παράλληλα, δίνει προτεραιότητα στη μετάφραση αμιγώς θεολογικών κειμένων¹⁰.

Το φαινόμενο αυτό αποτελεί, πιθανότατα, μια συνειδητή επιλογή του ίδιου

8. F. J. Thompson, «The Nature of the Reception of Christian Byzantine Culture in Russia in the Tenth to the Thirteenth Centuries and its Implications for Russian Culture», *Slavica Gandensia* 5 (1978) 107-139.

9. Βλ. την υποσημ. 7 ανωτέρω. Για τη γλώσσα των μεταφράσεων βλ. E. M. Vereščagin, *Iz istorii vozniknovedenija pervogo literaturnogo jazyka slavjan*, II, Μόσχα 1971, 1972. *Tov idίου*, «Kyrills und Methods Übersetzungstechnik», *Zeitschrift für slavische Philologie* 36 (1972) 373-385.

10. D. Angelov, «Preslav und Konstantinopel. Abhängigkeit und Unabhängigkeit im Kulturbereich», *The 17th International Byzantine Congress, Major Papers*, New Rochelle 1986, 421-428.

του ηγεμόνα της Βουλγαρίας, του τσάρου Συμεών¹¹, ο οποίος θεωρούσε επικίνδυνη και παραπλανητική την ειδωλολατρική βάση του αρχαίου πολιτισμού για τους ασταθείς ακόμη απέναντι στη νέα θρησκεία υπηκόους του. Η απόφαση αυτή σε καμιά περίπτωση δεν σημαίνει, βέβαια, ότι στη Βουλγαρία του 10^{ου} αιώνα δεν υπήρξε το παραμικρό ενδιαφέρον και για άλλα γνωστικά πεδία πέραν του θεολογικού. Διότι υπήρχε μια, έστω και ολιγόριθμη, πνευματική ελίτ, η οποία γνώριζε τα ελληνικά, είχε περάσει καιρό στην Κωνσταντινούπολη, διαθέτοντας, για το λόγο αυτόν, μιαν άμεση γνώση και πρόσβαση στην αρχαία ελληνική γραμματεία. Οπωσδήποτε όμως στη Βουλγαρία του 10^{ου} αιώνα προσδιορίζεται το πλαίσιο προσέγγισης της ελληνορωμαϊκής κληρονομιάς: ένα πλαίσιο, το οποίο εφαρμόστηκε στη συνέχεια και στη Ρωσία μέχρι τα τέλη περίπου του 15^{ου}- αρχές του 16^{ου} αιώνα¹².

Ας γυρίσουμε όμως στη Ρωσία. Μετά τον προσηλυτισμό της άρχισαν να εισρέουν στη χώρα αυτή, όπως ήδη αναφέραμε, οι βυζαντινές μεταφράσεις έργων εκκλησιαστικού κυρίως χαρακτήρα, τα οποία περιελάμβαναν αποσπασματικά μόνο στοιχεία από την κλασική γραμματεία. Εδώ —σε αντίθεση με το Βυζάντιο, όπου δεν ατόνησε ποτέ η θεραπεία της θύραθεν παιδείας— ο ρώσος αναγνώστης δεν είχε τη δυνατότητα άμεσης πρόσβασης σε γνωστικά αντικείμενα, όπως η γραμματική, η ρητορική, η φιλοσοφία, η αριθμητική, η γεωμετρία, η μουσική και η αστρονομία και δεν έφταναν σ' αυτόν παρά σπαράγματα από την παιδεία της ύστερης αρχαιότητας στο χριστιανικό τους περίβλημα¹³.

11. Σ. Βρωύνης, *Η καθ' ημάς Ανατολή. Η πνευματική παράδοση του μεσαιωνικού πολιτισμού στον Σλαβικό και τον Ισλαμικό κόσμο*, Θεσσαλονίκη 1995, 104-106.

12. Για το θέμα της επιλογής και της προσαρμογής της βυζαντινής γραμματείας στο πνευματικό επίπεδο της κοινωνίας των μεσαιωνικών σλαβικών κρατών βλ. Α. Dostal, «Les relations entre Byzance et les Slaves (en particulier les Bulgares) aux XIe et XIIe siècles du point de vue culturel», *Proceedings XIIIth International Congress of Byzantine Studies*, London 1967, 167-175. Του ίδιου, «Quellen der altkirchenslavischen Literatur», *Das heidnische und christliche Slaventum*, Wiesbaden 1970.

13. Βασικό έργο για το θέμα αυτό αποτελεί η μονογραφία του D. M. Bulanin, *Antičnye tradicii v drevnerusskoj literature XI-XVI vv.*, Μόναχο 1991. Βλ. επίσης του ίδιου, «Istočniki antičnych reminiscencij v sočinenijach Maksima Greka», *Trudy Otdela drevnerusskoj literatury* 33 (1979) 67-79 και του ίδιου, «Klasičeskaja kultura v Drevnej Rusi i problema ee izučeniija», *Russkaja i gruzinskaja srednevekovye literatury*, Leningrad 1979, 30-39. Μ. Ν. Spe-ranskij, *Iz istorii russko-slavjanskich literaturnych svjazej*, Μόσχα 1960. Α. Ι. Sobolevskij, *Per-evodnaja literatura Moskovskoj Rusi XIV-XVII vekov*, Αγ. Πετρούπολη 1903. Ο. V. Tvorogov, «Antičnye mify v drevnerusskoj literature XI-XVI vv.», *Trudy Otdela drevnerusskoj literatury* 33 (1979) 3-33. R. Jagoditsch, «Zum Begriff der Gattungen in der altrussischen Literatur», *Wiener slavistisches Jahrbuch* 6 (1957-58) 112-137. F. J. Thompson, «Made in Russia. A Survey of the Translations Allegedly Made in Kievan Russia», στον τόμο: G. Birkfellner (επιμ.), *Millennium Russiae Christianae*, Cologne 1993, 295-354.

Με την προσέλευση στην Ορθοδοξία αρχίζει και η οργάνωση της ρωσικής εκκλησίας, η οποία, ως το υπενθυμίσουμε, παρέμεινε στο κλίμα του πατριαρχείου της Κωνσταντινούπολης μέχρι ουσιαστικά την πτώση του Βυζαντίου. Ο ρόλος όμως της εκκλησίας αυτής είναι και εκείνος που σημαδεύει την ιδιαίτερη πολιτιστική εξέλιξη της Ρωσίας και ο οποίος διαφοροποιεί ουσιαστικά το μέλος αυτό της Βυζαντινής Κοινοπολιτείας από το μητροπολιτικό της κέντρο. Διότι, σε αντίθεση με το Βυζάντιο, δεν υπήρξε εδώ το υπόβαθρο μιας θύραθεν προχριστιανικής πολιτιστικής παράδοσης, ενώ, από την άλλη πλευρά, η ίδια η κοσμική εξουσία δεν είχε ακόμα διαμορφωθεί ως ένας συμπαγής και σταθερός θεσμός. Από την κοινωνία της μεσαιωνικής Ρωσίας έλειπε, με άλλα λόγια, μια, έστω και ολιγάριθμη, πνευματική ελίτ με γνώση των ελληνικών και δυνατότητα άμεσης πρόσβασης στα κοσμικά πεδία της αρχαίας και μεσαιωνικής παράδοσης¹⁴.

Το μεγάλο αυτό κενό δεν μπόρεσε να αναπληρώσει η νεοσύστατη ρωσική εκκλησία, η οποία παρέμεινε στη νεοφώτιστη αυτή χώρα καθηλωμένη στη βυζαντινή εκκλησιαστική παράδοση, παραμένοντας αδιάφορη απέναντι σε κάθε πεδίο γνώσης που, εκ προοιμίου, θεωρούσε ως επίγειο και κοσμικό. Οι δύο αυτές παράμετροι, η απουσία δηλαδή ενός αυθύπαρκτου θύραθεν πολιτισμού και η αποστροφή της εκκλησίας από τα εγκόσμια, προσδιορίζουν και την ιδιαίτερη υφή της ρωσικής Ορθοδοξίας ως θεσμικού και πολιτιστικού παράγοντος¹⁵. Η εκκλησία διαμόρφωσε έτσι, σύμφωνα με τα δικά της εγγενή κριτήρια την πνευματική φυσιογνωμία της χώρας ενώ, παράλληλα, ο λατρευτικός και τελετουργικός χαρακτήρας εισχώρησε και στην πολιτική και κοινωνική ζωή του τόπου.

Ο αποκλειστικός αυτός ρόλος της ρωσικής εκκλησίας έγινε ακόμη περισσότερο ισχυρός κατά την περίοδο της μογγολικής επικυριαρχίας στη Ρωσία (1240-1480), όταν η εκκλησία, εφοδιασμένη με τα προνομιακά έγγραφα των Μογγόλων χάνων, αναδείχθηκε ως η μοναδική εθνική δύναμη που ήταν σε θέση να λειτουργεί ως συνεκτικός παράγων σε μια πολιτικά κατακερματισμένη και σπαρασσόμενη από εμφύλιους πολέμους χώρα¹⁶.

Η απόλυτη αυτή επικράτηση είχε, ωστόσο, και συνέπειες, οι οποίες δεν θα μπορούσαν να χαρακτηρισθούν ως θετικές. Στερημένο από κάθε δυνατότητα

14. G. Podskalsky, *Christentum und theologische Literatur in der Kiewer Rus (988-1237)*, München 1982, 11-82.

15. Ακόμη και η βυζαντινή θεολογική γραμματεία, που μεταφράστηκε στα σλαβικά, προέρχεται κατά κύριο λόγο από τους 2^ο-6^ο αι. μ.Χ., ενώ εκείνη της περιόδου 9^ο-12^ο αι. δεν αντιπροσωπεύεται σχεδόν καθόλου, βλ., *ό.π.*, 66.

16. Γ. Μάλιγκούδη, *Ιστορία της Ρωσίας Β' (1240-1613)*, Θεσσαλονίκη 1996, 155-182.

πρόσβασης στο θησαυρό των θεωρητικών και πρακτικών γνώσεων της αρχαιότητας, δεν ήταν σε θέση το άτομο στη μεσαιωνική Ρωσία να ασκηθεί πνευματικά σε έναν τρόπο του σκέπτεσθαι, που βασίζεται σε εννοιολογικά προσδιορισμένους όρους, στην ορθολογική συστηματοποίηση του εξεταζόμενου θέματος ή αντικειμένου, στην ταξινόμηση, οριοθέτηση και τον ακριβή ορισμό του ζητήματος κλπ.¹⁷ Οι υπήκοοι του μεσαιωνικού ρωσικού κράτους στερήθηκαν, με άλλα λόγια, από ένα πλήθος γνώσεων για το περιβάλλον, τη γεωγραφία, την ιατρική, την τεχνολογία της παρουσίασης των μοναδικών και χαρακτηριστικών στοιχείων του ανθρώπου¹⁸.

Για το λόγο αυτόν δεν μπόρεσε να αναπτυχθεί στη μεσαιωνική Ρωσία ο αυτόνομος φιλοσοφικός στοχασμός¹⁹, δεν βρήκαν πρόσφορο έδαφος ανάπτυξης οι αρχές του ρωμαϊκού δικαίου²⁰ και δεν διαμορφώθηκαν κανόνες της πολιτειακής και κοινωνικής ζωής, ενώ στην τέχνη, για να αναφερθούμε σε μια μόνον αισθητική κατηγορία, ήταν άγνωστο το μοτίβο μιας συνηθισμένης, καθημερινής ανθρώπινης δραστηριότητας. Τη ρωσική ιστοριογραφία, από την άλλη πλευρά, απαρτίζουν, μέχρι και τον 16^ο αιώνα, αποκλειστικά χρονικά και χρονογραφικά συμπλήματα, τα οποία αναφέρονται μεν στις αιτίες των γεγονότων που εξιστορούν, οι οποίες ωστόσο δεν είναι παρά μια σειρά από υπερβατικά στερεότυπα. Η κάθε συμφορά π.χ. που έπληττε τη χώρα ανά τους αιώνες, ερμηνεύεται ως «η εκ Θεού τιμωρία» ή με τη φράση-κλισέ «λόγω των αμαρτιών μας»²¹.

Η ρωσική εκκλησία, όπως ήδη αναφέραμε, δεν θεωρούσε το επίγειο γίνεσθαι ως δική της υπόθεση και συνέχισε, όπως στο Βυζάντιο, να υποδεικνύει

17. Philipp, *ό.π.* (σημ. 2) 11.

18. I. Ševčenko, «Remarks on the Diffusion of Byzantine Scientific and Pseudo-Scientific Literature among the Orthodox Slavs», *The Slavonic and European Review* 59 (1981) 321-345. Του ιδίου, «Russo-byzantine Relations after the Eleventh Century», *Proceedings of the XIIIth International Congress of Byzantine Studies*, London 1967, 93-104.

19. S. Franklin, «O filosofach i filosofii v Kievskoj Rusi», *Byzantinoslavica* 53 (1992) 74-86. Ο συγγραφέας διαπιστώνει όχι μόνο την έλλειψη της φιλοσοφίας ως γνωστικού αντικειμένου στην Κιεβική Ρωσία, αλλά και τη σημασιολογική μετάθεση του όρου «φιλοσοφία», που αποκατά τη σημασία «μη ντόπιο στοιχείο, ξένο προς τον πολιτισμό της Κιεβικής Ρωσίας, το οποίο δεν υπήρχε και δεν πρέπει να υπάρξει» (σ. 84). Πβ. επίσης D. Čiževskij, «Platon im alten Russland», *Beiträge zur Geschichte der slawisch-westlichen literarischen Beziehungen*, Mouton 1956, 45-65.

20. J. N. Ščapov, *Vizantijskoe i južnoslavjanskoe pravovoe nasledie na Rusi v XI-XIII vv.*, Moskva 1978.

21. D. M. Priselkov, *Istorija russkogo letopisanija XI-XV vv.*, Leningrad 1940 (ανατυπ. Χάγη 1966). D. S. Lichačev, *Russkie letopisy i ich kulturno-istoričeskoe značenie*, Moskva-Leningrad 1947 (ανατυπ. Χάγη 1966). A. N. Pypin, *Istorija russkoj literatury I*, St. Peterburg 1911, 185-217. I. P. Eremin, *Literatura Drevnej Rusi*, Moskva 1966, 9-17.

στον άνθρωπο τις μεταφυσικές αξίες. Δεν εκμεταλλεύτηκε την έλλειψη μιας κοσμικής έκφρασης του πολιτισμού και δεν επιδίωξε μερίδιο από την κοσμική εξουσία μέσω θεσμών και οργάνων. Για το λόγο αυτόν — και επειδή η εκκλησία αποτελούσε το μοναδικό θεσμό στη μεσαιωνική Ρωσία, ο οποίος θα ήταν σε θέση να θεσπίσει και να προβεί στην κωδικοποίηση νόμων και κανόνων— επικράτησε στον πολιτειακό και κοινωνικό τομέα της χώρας η αρχή της εθιμικότητας. Τις αποφάσεις του ηγεμόνα και τη δικαιοσύνη προάγει τις διέπει, λοιπόν, η αρχή της *starina*, η παράδοση δηλαδή του παλαιού²².

Η ανάγκη αλλαγής στον προσανατολισμό της πνευματικής ζωής της Ρωσίας άρχισε να γίνεται αισθητή κατά το 17^ο αιώνα, όταν, λόγω κυρίως των στρατιωτικών συγκρούσεων με τις γειτονικές της χώρες, έγινε εδώ αισθητή η υπεροχή των δυτικών, κυρίως στον τομέα της στρατιωτικής τεχνολογίας. Υπεροχή, η οποία εξακολουθούσε να υπάρχει και μετά την εισαγωγή των έτοιμων προϊόντων ή την εγκατάσταση ξένων ειδικών από τη Δύση. Έτσι στη Ρωσία (η οποία δεν γνώρισε το φαινόμενο της Αναγέννησης²³, από την οποία πηγάζει ο πνευματικός και υλικός πολιτισμός της νεότερης Ευρώπης) γίνεται πλέον αισθητό το χάσμα που τη χωρίζει από την τεχνολογία της Δύσης και καθίσταται αναγκάσιος ένας αναπροσανατολισμός της γενικότερης θέωρησης από τις θρησκευτικές και μεταφυσικές αξίες στην κατάφαση του επίγειου, στον ορθολογικό τρόπο σκέψης.

Η μεγάλη αυτή αλλαγή επιχειρείται με τις μεταρρυθμίσεις του Μεγάλου Πέτρου, τσάρου και αυτοκράτορα της Ρωσίας (1689-1725), ο οποίος, όπως είναι γνωστό, ανοίγει, βίαια και αυθαίρετα, το παράθυρο στη Δύση. Δεν είναι του παρόντος να αναφερθούμε στην άνωθεν επιβληθείσα αυτήν επαναστατική αλλαγή στη ρωσική κοινωνία. Θα πρέπει όμως στην παρούσα συνάφεια απλώς να επισημάνουμε ότι, μπροστά σε αυτήν τη μεγάλη πρόκληση, η ρωσική εκκλησία δεν ήταν σε θέση ούτε να σταματήσει, ούτε να συμφιλιωθεί με τις νέες ιδέες, που έμπαιναν τώρα στη χώρα²⁴.

22. Philipp, *ό.π.* (σημ. 2) 3.

23. D. S. Lichačev, *Nowgoroder Ikone des 12. bis 17. Jahrhundert*, Leningrad 1981, 14-15. Jagoditsch, *ό.π.* (σημ. 13) 126. Ο Jagoditsch επισημαίνει (σ. 121, 136) σωστά το λάθος της σοβιετικής επιστήμης να αξιολογεί τη ρωσική μεσαιωνική γραμματεία πάντοτε βάσει των δυτικοευρωπαϊκών δεδομένων, παρ' όλο που οι διαφορές στη θεματική, τις μορφές και τα μέσα της λογοτεχνικής έκφρασης (π.χ. έλλειψη λυρικής ποίησης, δράματος κ.ά.), καθώς και ο διαφορετικός προσανατολισμός του ρωσικού πολιτισμού είναι εμφανείς. Ωστόσο, ο ρωσικός μεσαιωνικός πολιτισμός αποτελεί, σε ότι αφορά στο περιεχόμενο και στους τρόπους έκφρασής του, ένα πνευματικά αυτοτελές και ολοκληρωμένο σύστημα με εθνική σημασία.

24. Γ. Φλορόβσκι, *Σταθμοί της ρωσικής θεολογίας* I, Θεσσαλονίκη 1986, 181-182.

Η σύντομη αυτή σκιαγράφιση της πνευματικής ζωής στη μεσαιωνική Ρωσία έχει ως σκοπό να υπενθυμίσει ένα δεδομένο, το οποίο συχνά παραβλέπεται, ότι δηλαδή η βυζαντινή ακτινοβολία στη Ρωσία είναι διαχρονικά ορατή μόνον κατά τη θρησκευτικο-θεολογική της έκφραση. Διαπίστωση, η οποία βέβαια, δεν συνεπάγεται και τον καταλογισμό ευθυνών εκ μέρους του ερευνητή.

DIE KENNTNISSE ÜBER DIE ANTIKE GRIECHISCHE KULTUR IM MITTELALTERLICHEN RUßLAND

J. MALIGOUDI

In diesem Aufsatz wird der Frage nachgegangen, in welchem Umfang die materielle und die geistige Kultur der Antike im mittelalterlichen Rußland bekannt wurde. Die Aufnahme des Christentums aus Byzanz am Ende des 10. Jhs. führte in Rußland zur Verbreitung der aus der griechischen Sprache ins Altslavische übersetzten byzantinischen Literatur. Diese Übersetzungen waren hauptsächlich religiöser Natur und für die Einführung und Verbreitung des neuen christlichen Glaubens unentbehrlich. Da sich der neue Glaube in einer dem russischen Volk verständlichen Sprache verbreitete, war es nicht nötig, sich das Griechische anzueignen. Die Unkenntnis des Griechischen hinderte aber den russischen Leser, einen direkten Zugang zu den griechisch geschriebenen Werken nichtreligiösen Charakters, darunter auch jenen der Antike, anzustreben. Als negativ hat sich auch das Fehlen einer vorchristlichen, profanen Kultur in Rußland erwiesen. Diese Gründe führten dazu, daß im mittelalterlichen Rußland die neue religiöse Kultur in einheimischer Sprache eine fast «monopole» Stellung einzunehmen vermochte und der russische Leser mit der Antike nur soweit in Berührung kam, wie die Übersetzungsliteratur Hinweise auf das antike Erbe enthielt. Der Umfang der Kenntnisse der russischen Leser über die Antike ist somit als zufällig und fragmentarisch zu bezeichnen.